

Mass-media, spațiul public și ideologia democratică în România postcomunistă*

Daniel Șandru

Introducere*

Pe parcursul celor două decade de la inițierea procesului de democratizare, practica politică din România a exhibat, în dese rânduri, acuratețea proiecțiilor normative cu privire la importanța relației dintre instituțiile media și configurarea arhitecturii democratice. Raportarea teoretică la ideea care susține că sistemul media reprezintă unul dintre aranjamentele instituționale-cheie în orice democrație consolidată arată că mass-media românești, articulate printr-un proces de tranziție de la exercițiul permanent al „gândirii unice”, propriu totalitarismului, la o pluralitate din ce în ce mai vocală, așa cum se întâmplă în post-comunism, au trebuit să răspundă unei provocări care s-a manifestat, practic, la adresa întregii noastre societăți – aceea a deficitului de democrație. Această provocare evidențiază, în primul rând, lipsa unei tradiții democratice autentice, lucru pe care România îl împărtășește – cu o singură excepție, potrivit anumitor analize, aceea a Cehiei – cu celelalte state ale Europei de Est care, după 1945, au făcut parte din lagărul sovietic. Din aceasta decurg lipsa unei ideologii democratice atât la nivelul corpului social, cât și la cel al liderilor politici, precum și absența elementelor unei societăți civile care să asigure existența unor discursuri alternative la cel al „societății politice”.

În acest studiu, plec de la ipoteza că deficitul democratic ale cărui principale aspecte tocmai le-am expus a influențat în mod hotărâtor atât evoluția mass-media, cât și aceea a democrației în România postcomunistă. În acest sens, îmi propun ca, într-o primă secțiune, să fac trimitere spre câteva argumente de natură normativă prin care să susțin importanța înțelegerii ideologiei democratice în sensul unei „practici de gândire” pe care instituțiile media – cu tot ceea ce presupun acestea, de la jurnaliști și până la politica editorială – ar trebui să le împărtășească cu societatea și cu liderii acesteia, încât consolidarea regimului democratic să se transforme într-o realitate. O a doua secțiune urmărește analiza modului în care instituțiile media au contribuit la

* ACKNOWLEDGEMENT: This paper was made within The Knowledge Based Society Project supported by the Sectoral Operational Programme Human Resources Development (SOP HRD), financed from the European Social Fund and by the Romanian Government under the contract number POSDRU ID 56815.

* O variantă preliminară a acestui capitol a fost publicată, cu titlul „Mass-media și ideologia democratică în România postcomunistă”, în *Sfera Politicii*, nr. 155, ianuarie 2011, pp. 3-9.

articularea spațiului public din România postcomunistă, prin raportare la tendințele existente astăzi în plan european și cu trimitere la poziționarea cetățenilor „în afara” jocurilor mediatică și politice a căror miză este stabilirea agendei publice. Încerc să arăt că dificultățile instituirii unui spațiu public în care să fie vehiculate și dezbătute, și prin participarea cetățenilor, valorile democratice au mers în aceeași cadență – atunci când nu au influențat în mod direct – cu disfuncțiile instituționale ale fragilei democrații românești. În fine, într-o secțiune finală, îmi propun să ofer o interpretare a modului în care pretenția de obiectivitate a mass-media, precum și discursul autorității, emis dinspre mediul politicii de stat, exercită o presiune asupra spațiului public, influențând în mod direct raportările cognitive, afective și evaluative ale cetățenilor la sistemul politic din România postcomunistă și, astfel, înseși competențele lor civice.

Democrația ca „practică de gândire”

Relevanța ideilor, opiniilor și credințelor vehiculate într-o anumită societate pentru arhitectura instituțională sau pentru tipul de regim politic care se instituie, ca formă a dominației – în sens weberian – în respectiva societate a devenit o idee des frecventată în teoria politică, deopotrivă normativă și empirică, a ultimei jumătăți de secol. În contextul studiilor referitoare la condițiile existenței unor regimuri democratice, autoritare sau totalitare, problema culturii politice este așezată pe același plan cu cele ale tradiției istorice și, respectiv, nivelului de dezvoltare economică. Și în analizele relative la evoluția procesului de democratizare în fostele țări comuniste acest aspect revine, în mod pregnant, de două decenii încoace. Aceasta întrucât, după cum subliniază Robert Dahl când vorbește despre importanța convingerilor și a culturii democratice, „pentru ca o țară să-și sporească perspectivele stabilității democratice, cetățenii și liderii lor politici trebuie să susțină cu fermitate ideile, valorile și practicile democratice. Cel mai sigur sprijin este obținut atunci când aceste convingeri și pre-dispoziții sunt adânc împământenite în cultura acelei țări și sunt transmise, în mare parte, de la o generație la alta”¹. Din punctul meu de vedere, o înțelegere pozitivă a conceptului de ideologie – într-un sens larg, socio-cultural, ce trimite spre funcția sa de integrare-identitate² – permite sublinierea importanței ideologiei democratice în articularea unui spațiu al societății deschise. Având în vedere cazul României postcomuniste, deși consider că deficitul de democrație căruia societatea noastră trebuie încă să-i facă față (aflându-se, și în acest moment, într-o fază de „organizare a democrației”³) antrenează deopotrivă disfuncții ale instituțiilor media și ale instituțiilor politice, nu intenționez să sugerez că existența, într-o societate dată, a unei ideologii de tip democratic este și suficientă pentru consolidarea unui regim politic democratic. Ce

¹ Robert Dahl, *Despre democrație*, Editura Institutul European, Iași, 2003, p. 151.

² Daniel Șandru, *Reinventarea ideologiei. O abordare teoretico-politică*, Editura Institutul European, Iași, 2009, pp. 67-73.

³ Daniel Șandru, „Democratizare și valori politice în România postcomunistă”, în Al. Zub, Adrian Cioflâncă (editori), *Cultură politică și politici culturale în România modernă*, Editura Universității „Al.I. Cuza”, Iași, 2005, pp. 417-33.

vreau să spun este că lipsa unei tradiții autentice a dezbaterii democratice și-a pus amprenta, în mod definitoriu, asupra modului în care a evoluat inclusiv relația dintre media și politică în postcomunism. O ideologie sau o cultură democratică este în mod cert necesară pentru buna funcționare a democrației, dar nu este, la fel de cert, și suficientă. În combinație însă cu alte elemente, precum dezbateră liberă, alegerile libere și practica relațiilor consensuale în plan social, pentru care se constituie în fundament, ideologia democratică asigură pilonii pe care o democrație se poate institui și menține. Specific, în plus, că ideologia democratică este practic imposibilă în absența implicării active a cetățenilor și grupurilor sociale în actul de guvernare. Așadar, ca „practică de gândire”, în sensul relevant de Michael Freedon⁴, ideologia democratică contribuie la dezvoltarea unui spațiu al libertății, consensului și compromisului rezonabil. Această înțelegere nu anulează, desigur, posibilitatea ca un asemenea spațiu să fie disturbat de atitudini și comportamente nedemocratice din partea grupurilor ale căror interese intră în conflict. În fond, democrația nu este imună la existența tendințelor nedemocratice și nici nu presupune un tip de ordine politică a cărei dezvoltare să se producă sub un „clopot de sticlă”. Mai cu seamă în contexte practice precum cele proprii sinuoasei evoluții postcomuniste din spațiul est-european, marcată de obstacolele la adresa stabilității politice și economice, insuficiența asimilării a ideologiei democratice se poate transforma într-un veritabil pericol. Din acest punct de vedere, atât decidenții politici, cât și cei din media ar trebui să respecte principiile rezonabilității și responsabilității sociale. În acest sens, analizele empirice din teoria democratică subliniază necesitatea cooperării sociale pentru menținerea și consolidarea ordinii politice de tip democratic, cu atât mai mult cu cât s-a constatat că „dilema acțiunii colective n-ar apărea, poate, într-o lume a sfinților, dar altruismul universal este o premisă fantezistă, atât pentru acțiunea, cât și pentru teoria socială. Dacă actorii nu sunt capabili să-și ia angajamente credibile unii față de alții, ei vor pierde multe oportunități de câștig pentru toată lumea – trist, dar rațional”⁵.

În România postcomunistă, posibilitatea vehiculării, la nivelul imaginarului social ori la nivelul spațiului public, a valorilor specifice unei ideologii democratice a fost afectată, încă din punctul zero al tranziției spre democrație, de elementele atavice ale precomunismului și, respectiv, totalitarismului comunist. O explicitare suplimentară relativă la această realitate vine dinspre inițiatorii studiilor de cultură politică, Gabriel Almond și Sidney Verba, care subliniau că există o anumită dificultate în încercarea de a construi o cultură civică în țările care, intrate în proces de democratizare, nu se caracterizează prin existența unei tradiții democratice. Această dificultate ar fi redată de cererea extinsă de participativitate ce survine înlăturării regimului (fie că vorbim de unul autoritar, fie că este vorba despre unul totalitar⁶) din partea unor

⁴ Michael Freedon, *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*, Clarendon Press, Oxford, 1996, p. 123.

⁵ Robert D. Putnam, *Cum funcționează democrația*, Editura Polirom, Iași, 2001, p. 185.

⁶ Din punctul de vedere al rigurozității conceptuale, teoria politică realizează o distincție clară între *autoritarism* și *totalitarism*. Ca termen, *totalitarismul* a apărut în 1925, fiind o creație a fascismului italian. Din perspectiva teoriei politice empirice, anumiți autori consideră că orice regim politic totalitar este, în același timp, și autoritar, însă nu orice regim autoritar este totalitar – v. Giovanni Sartori, *Teoria democrației reinterpretată*, Editura Polirom, Iași, 1999, p. 184. Astfel, regimul politic al Italiei fasciste

cetățeni care, înainte de această înlăturare, manifestau o cultură politică parohială sau, în cel mai bun caz, una de dependență⁷. Pentru România, provocarea cultural-politică survine, mai întâi, din perspectiva a ceea ce Sorin Alexandrescu numea intrarea noastră târzie în modernitate⁸, proces care a determinat, în plan politic, dificultatea înrădăcinării tradiției democratice, cu tot ceea ce aceasta implică: instituții stabile și transparente, valori, atitudini și comportamente civice. Această absență a fost însă „compensată”, odată cu instaurarea comunismului, de un tip de socializare care, atunci când nu a creat un cetățean pasiv și total acoperit de partidul-stat, a dat naștere unor comportamente de tip dublă personalitate: „Persoana vizibilă se conforma la tot ceea ce doreau autoritățile; persoana ascunsă rămânea sceptică sau ostilă”⁹. După 1990, pe acest tip de structură socială și instituțională trebuia construită o democrație. A existat, într-adevăr, o confirmare a ipotezei emise de Arnold și Verba cu privire la cererea extinsă de participativitate, fie numai dacă avem în vedere „pluripartidismul haotic” al primelor alegeri libere, ceea ce nu permite însă inferarea concluziei că a existat o trecere bruscă de la o cultură de suspuneri la o cultură politică de factură democratică. Dimpotrivă, multe dintre secvențele autoritarismului au rămas încapsulate atât în comportamentele cotidiene ale cetățenilor, cât și în atitudinile celor care au format clasa politică postcomunistă.

Conjectura mea este că dezvoltarea instituțională și cea cultural-politică au evoluat gradual, ambele încadrându-se într-un demers „metodic” al încercărilor și erorilor, derulat într-o manieră incrementală. Aceasta trimite la imaginea unui spațiu politic în care „cetățenii, experții și liderii învață din greșeli, văd ce corecturi trebuie făcute, modifică strategia și așa mai departe. Dacă este necesar, procedeul este repetat. Deși fiecare pas poate părea dezamăgitor de mic, s-ar putea spune că succesiunea constantă a acestora poate produce în timp schimbări profunde, chiar revoluționare. Totuși, aceste schimbări graduale se petrec în mod pașnic și câștigă un suport public atât de larg, încât au tendința de a rezista în timp”¹⁰. Desigur, fiecare țară cunoaște propriul său drum spre democratizare, dar anumite aspecte rediate în modelul de mai sus pot fi recunoscute și în cazul României postcomuniste, chiar dacă nu în prima fază a procesului, când nu putem vorbi de existența unei „intenționalități colective” la nivelul

poate fi caracterizat, din acest unghi, drept un regim autoritar. O altă idee vizează faptul că termenul de *totalitarism* exprimă ideea unei totalități redundante („statul total”), care, atunci când se regăsește politic sub forma puterii absolute, intenționează să impună un tip de regim care acoperă *total* relațiilor care au loc într-o societate. Totalitarismul a fost pus în legătură, mai întâi, cu regimul nazist german, iar apoi, mai ales prin analiza întreprinsă de Hannah Arendt în cartea sa, *Originele totalitarismului*, Editura Humanitas, București, 1994, și cu comunismul. Problema este ce anume delimităm prin acest termen: o trăsătură comună mai multor societăți diferite, sau un tip anume de regim politic? În acest context, optez, alături de Sartori, pentru cea de a doua variantă, considerând că regimul politic totalitar reprezintă o sumă a răului politic ce a caracterizat numai secolul al XX-lea. Nici tirania anticilor și nici despotismul oriental nu împărtășesc caracteristicile totalitarismului.

⁷ Gabriel Almond, Sidney Verba, *Cultura civică. Atitudini politice și democrație în cinci națiuni* Editura Du Style, București, 1996, pp. 349-84.

⁸ Sorin Alexandrescu, *Paradoxul român*, Editura Univers, București, 1998 și *Privind înapoi, modernitatea* Editura Univers, București, 1999.

⁹ Richard Rose, William Mishler, Christian Haerpfer, *Democrația și alternativele ei*, Editura Institutul European, Iași, 2003, p. 75.

¹⁰ Dahl, *Despre democrație*, pp. 177-8.

clasei politice în ceea ce privește construirea unei realități politice de tip democratic. Dimpotrivă, prima fază a tranziției românești a fost dominată de numeroase obstacole în calea democratizării, de la faptul că puterea a fost preluată de neocomuniști și până la violențele de stradă de la începutul anilor 1990, care au făcut ca reprezentanții unor țări europene să-și revizuiască opiniile cu privire șansele instaurării democrației în România. Efecte ale aceluși început de drum s-au resimțit acut până la finalul ultimei decade a secolului trecut (mineriada din 1999) și chiar în contextul alegerilor din anul 2000, când turul al doilea al prezidențialelor a rezervat surpriza ascensiunii politico-electorale a extremismului. Mai departe, analizele politice recente notează faptul că, astăzi, încă neconsolidata democrație românească riscă să se confrunte cu spectrul populismului, care ar putea avea un impact mult mai ridicat decât în celelalte state aflate, până acum două decenii, sub tutela comunismului: „În comparațiile dintre fostele țări comuniste în ceea ce privește procesul electoral corect și transparent, societatea civilă, independența presei și a justiției, precum și calitatea guvernării, România se plasează mult mai aproape de performanțele Serbiei, Albaniei și Macedoniei, decât de cele ale țărilor din grupul de la Visegrád sau de cele ale țărilor baltice. Altfel spus, atacul populismului la putere asupra instituțiilor democrației liberale are efecte mai puternice și este potențial mai periculos decât cel exercitat de populism în vestul Europei. Pericolul de care vorbim apare mai evident atunci când luăm în calcul două forțe care ar putea apăra democrația din România, anume opinia publică și opoziția elitelor intelectuale. În timp ce prima este relativ favorabilă populismului, cea de-a doua nu dă semne că ar vedea în populism un adversar sau că ar fi dispusă să lupte împotriva lui”¹¹.

Există, desigur, mai multe perspective analitice al căror scop este acela de a explica evoluția sinuoasă pe care România postcomunistă a cunoscut-o în direcția democratizării. Dincolo de unghiurile diferite de abordare, se poate observa, totuși, o evoluție graduală, deși ceea ce Andreas Schedler numea „prevenirea colapsului democrației” și „prevenirea eroziunii democratice”¹² au survenit târziu în spațiul românesc. Din acest punct de vedere, se poate admite că nu există o „paradigmă a tranziției” care să ofere un model explicativ coerent și universal, aplicabil în cazul tuturor țărilor intrate în cel de-al treilea val al democratizării¹³. Această realitate este cu atât mai valabilă pentru cazul României, despre al cărei sistem politic se poate susține, la limită, că a pendulat între cele două „boli” ale tranziției, ce se manifestă mai ales în cazul țărilor lipsite de tradiție democratică și în care valorile politice specifice democrației se impun, ca atare, cu dificultate. Este vorba, pe de o parte, despre „sindromul pluralismului ineficient” și, pe de altă parte, despre „sindromul puterii dominante”¹⁴.

¹¹ Dragoș Dragoman, „Populism, autoritarism și valori democratice în opinia publică din România”, în Sergiu Gherghina, Sergiu Mișcoiu (editori), *Partide și personalități populiste în România postcomunistă* Editura Institutul European, Iași, 2010, p. 301.

¹² Andreas Schedler, „Ce este consolidarea democratică?”, în *Revista Română de Științe Politice*, vol. 2, nr. 1, aprilie 2002, pp. 122-38.

¹³ Thomas Carothers, „Sfârșitul paradigmei tranziției”, în *Revista Română de Științe Politice*, vol. 2, nr. 1, aprilie 2002, pp. 168-86.

¹⁴ Iată cum sunt prezentate „bolile” tranziției de către Thomas Carothers („Ce este...”, 175-6): „Primul sindrom este cel al pluralismului ineficient. În țările a căror viață politică este marcată de pluralism ineficient regăsim trăsături ale vieții democratice, cum ar fi: alegeri libere, un nivel semnificativ de

Mai vizibilă, poate, la nivelul expresiei instituționale a politicii de „partid dominant”, cu veleități autoritariste, această situație nu a ocolit, la începutul anilor ‘90 mai cu seamă, nici spațiul mediatic, așa cum fusese acesta configurat imediat după soluția sistemului comunist. În condițiile în care politicienii startului de tranziție nu demonstau că ar intenționa să urmeze calea pluralismului – fie acesta și incipient – iar instituțiile media de impact, „oficiale” (câteva cotidiene centrale, dintre care se remarcă moștenitorul fostului ziar „Scânteia”, Televiziunea și Radioul publice) mizau pe un discurs monocolor, crearea condițiilor pentru diseminarea valorilor ideologiei democratice au fost sensibil întârziate. Atunci când acestea au apărut, după ciclul electoral din 1996, ele nu au avut suficient timp să se dezvolte, pentru că, urmare a alegerilor din 2000, „eroziunea democratică” și-a făcut simțită, din nou, prezența. Cu toate că următorul ciclu electoral, cel din 2004, a permis crearea unei situații care să se înscrie în ceea ce Samuel Huntington numea „testul dublei alternanțe”¹⁵ și a deschis, astfel, calea spre „organizarea democrației”, următoarea etapă a „algoritmului consolidării democratice” – așa cum a fost acesta propus de Andreas Schedler¹⁶ – adică cea a „dezvoltării democrației”, nu a mai putut fi, din punctul meu de vedere, atinsă. Consider că există, aici, o dublă responsabilitate, cauzată de specificul nedemocratic al relației dintre mass-media și mediul politic pe parcursul întregii tranziții românești și

libertate politică și o reală alternanță la putere a diferitelor grupări politice. În ciuda acestor trăsături pozitive, democrația acestor țări rămâne superficială și fragilă. Deși prezența la urne este ridicată, există forme slabe de participare politică în afara votului. Elitele politice ale principalelor partide și grupări politice sunt acuzate de corupție, interese egoiste și lipsă de onestitate. Opinia publică se raportează negativ la politică astfel încât, deși își menține atașamentul față de idealul democrației, este extrem de nemulțumită de viața politică a țării. În general, politica este percepută ca un domeniu dominat de elite, perimat și corupt, în care se acționează prea puțin pentru binele țării și care nu este demn de respect. Statul rămâne în continuare slab. Politica economică este prost concepută și aplicată, iar «performanța» economică este de cele mai multe ori proastă și chiar dezastruoasă. Reformele sociale și politice sunt insuficiente, iar guvernările succesive se dovedesc incapabile să găsească soluții pentru problemele majore cu care se confruntă țara, de la infracționalitate la corupție, până la sănătate, educație și bunăstare publică, în generale”. În ceea ce privește cealaltă „boală” a tranziției, manifestată prin politica puterii dominante, Carothers susține că „țările care exhibă acest sindrom posedă un spațiu politic limitat, dar real, un anumit nivel de contestare politică din partea grupărilor de opoziție și majoritatea formelor instituționale de bază ale democrației. Cu toate acestea, există o grupare politică – o mișcare, un partid, o familie extinsă sau chiar un singur lider – care domină sistemul politic în așa fel încât șansele formării unei alternative la puterea existentă sunt foarte mici. Spre deosebire de țările afectate de pluralism ineficient, în cele cu o putere politică dominantă, principala problemă este neclaritatea distincției dintre stat și partidul de putere (sau forța politică dominantă). Principalele servicii și resurse ale statului – resursele financiare, locurile de muncă, informațiile publice (via media de stat) și forțele polițienești – sunt puse treptat în slujba partidului dominant. Dacă în cazul regimurilor pluraliste ineficiente sistemul juridic este de cele mai multe ori independent, în țările dominate de o singură forță politică puterea judecătorească este subordonată celei politice, ca parte a controlului unilateral al puterii. Și, în timp ce în țările pluralismului ineficient alegerile sunt de cele mai multe ori libere și corecte, în țările cu o singură putere dominantă procesul electoral este dubios, deși nu complet fraudat, în care grupul dominant pregătește un spectacol electoral satisfăcător, care să îndeplinească așteptările comunității internaționale, în timp ce în culise aranjează scena electorală în favoarea sa, astfel încât să își asigure victoria”.

¹⁵ Samuel Huntington, *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman and University of Oklahoma Press, Londra, 1991.

¹⁶ Andreas Schedler, „*Ce este...*”, pp. 122-38.

observabilă cel puțin din punctul de vedere al faptului că atât decidenții politici, cât și cei care orientează politica editorială au „scos” cetățenii din jocul a cărui miză esențială este stabilirea agendei publice.

„Agoarele media” și spațiul public postcomunist

Într-o lucrare devenită deja clasică pentru teoria empirică a democrației, Robert Dahl includea, în „setul minimal” al condițiilor de posibilitate absolut necesare pentru existența unui asemenea regim politic, și dreptul cetățenilor de a avea acces la surse alternative de informare¹⁷. În condițiile în care, la începutul anilor '90, în România nu existau premisele evoluției rapide spre un regim de tip poliarchic – ceea ce e valabil și pentru alte state foste comuniste – instituțiile media nou apărute au preluat, pe fondul unei veritabile „explozii” a libertății de expresie, rolul de motor al tranziției spre democrație. Chiar dacă, în faza de început a procesului de democratizare – suficient de mult întârziată de noua putere instaurată – controlul mass-media „oficiale” revenea puterii politice, incipientul pluralism mediatic a contribuit decisiv la construcția unui spațiu public într-o țară lipsită de tradiția dezbaterii democratice autentice. Desigur, faptul că, pe parcursul anilor postcomuniști, au apărut tot *mai multe* instituții media nu înseamnă că, automat, cetățenii au avut acces la surse *alternative* de informare, lucru ce poate fi constatat și astăzi, dacă avem în vedere tendința de „cartelizare” a presei. Dar meritul asigurării, cel puțin formale, a unui spațiu public revine, de netăgăduit, mass-media și, ulterior, evoluției graduale a societății civile. Spațiul public românesc nu a fost însă și nu a atins nici în prezent standardele dezbaterii democratice, dacă avem în vedere faptul că „o sferă publică funcționând politic are nevoie nu numai de garanțiile venite din partea instituțiilor statului de drept, ea este legată și de sprijinul moștenirilor culturale și al modelelor de socializare, de cultură politică, a unei populații *deprinse* cu libertatea”¹⁸. Ce au reușit însă, în opinia mea, instituțiile media, a fost să creeze premisele apariției și dezvoltării a ceea ce anumiți analiști numesc „agorele media”¹⁹. Implicând evoluții care merită, desigur, o dezbateră mult mai detaliată, aceste agore media, în care au evoluat și evoluează deopotrivă decidenții politici și jurnaliștii, ca și comentatorii ori analiștii politici au devenit locuri în care se stabilește agenda publică.

¹⁷ Cele opt condiții sunt: 1) libertatea de a forma și de a intra în organizații; 2) libertatea de expresie; 3) dreptul la vot; 4) dreptul de a fi ales în funcții publice; 5) dreptul liderilor politici de a concura pentru susținere și voturi; 6) surse alternative de informare; 7) alegeri libere și corecte; 8) instituții prin care politicile guvernului să depindă de voturi și de alte expresii ale preferințelor. Cf. Robert A. Dahl, *Poliarhiile. Participare și opoziție*, Editura Institutul European, Iași, 2000, p. 29.

¹⁸ Jürgen Habermas, *Sfera publică și transformarea ei structurală. Studiul unei categorii a societății burgheze*, Editura Univers, București, 1998, pp. 37-8.

¹⁹ „Agoarele media pot fi concepute ca spații discursive în care grupurile sociale și comunitățile sunt reprezentate de «media», dar care, în același timp, permit acestor grupuri și comunități să se auto-reprezinte și să lupte pentru a fi acceptate sau pentru alte scopuri politice. Media sunt astfel atât un forum al construcției consensului social, cât și un spațiu în care sunt expuse sau chiar celebrate diferențele și conflictele”. Cf. Iñaki Garcia-Blanco, Sofie Van Bauwel, Bart Cammaerts, „The Realm of Contemporary Media Agoras”, în *Media Agoras: Democracy, Diversity, and Communication*, edited by Iñaki Garcia-Blanco, Sofie Van Bauwel and Bart Cammaerts, Scholars Publishing, Cambridge, 2009, p. 4.

Ele nu sunt însă, din perspectiva mea, nici spații în care cetățenii sau grupurile sociale să se poată auto-reprezenta și să-și poată exprima, la rândul-le, punctele de vedere cu privire la ce anume ar trebui să conțină agenda publică și nici locuri în care diferențele și conflictele – altele decât cele dintre reprezentanții instituțiilor media și reprezentanții clasei politice – să poată fi puse în discuție. Cu alte cuvinte, regălesc aici un alt efect al deficitului inițial de democrație și, totodată, un obstacol în calea configurării unui spațiu al dezbaterii publice articulat în conformitate cu valorile ideologiei democratice. „Agoarele media” din România postcomunistă – reprezentate, mai cu seamă, de trusturile ce includ televiziuni cu impact politic – au arhitectura discursivă a unor „arene” din care, exceptând calitatea „electorală” și, respectiv, cea de „audiență”, cetățenii și grupurile sunt excluși. Instituțiile media se transformă, astfel, în actori politici, urmărind interese specifice, și ies din zona societății civile, constituindu-se, practic, în competitori ai clasei politice în lupta pentru influență și chiar pentru putere politică. Bineînțeles că, așa cum indică Peter Gross, situația nu poate fi invocată doar în cazul României postcomuniste²⁰. Pe de altă parte, politicienii înșiși contribuie la simbolismul de factură mitologică prezent în această arenă. Asumând jocul politic în sensul unui „spectacol” – o imagine care, în fapt, este proprie electoralismului specific societății democratice – aceștia au devenit conștienți că „actorul politic trebuie să apară în împrejurări excepționale care să-l legitimeze ca erou sau salvator, credibilitatea sa rezultând din competențele pe care le manifestă, din succesele sale, din aparițiile sale fizice și din forța de a domina, având capacitatea de a păstra controlul asupra situațiilor și asupra lui însuși”²¹. Ceea ce rezultă e un spațiu al confruntării permanente, din care dezbaterea democratică, una care să implice și cetățenii, este eludată, și din care sunt emise public acuzații bi-direcționale: dinspre politicieni înspre jurnaliști și patronii lor și, invers, dinspre aceștia din urmă înspre clasa politică. În aceste condiții, însăși credibilitatea democrației ca tip de regim politic – atâta câtă există – este suspendată. Restrângându-i-se calitățile de actant politic la a face parte din „public” (în sens de „audiență”) și, respectiv, din „electorat”, cetățeanul este situat într-o poziție de pasivitate și obligat să urmărească ping-pong-ul mediatic dintre instituțiile media și politicieni. În mod evident, această stare de lucruri înseamnă un recul din perspectiva organizării politice de tip democratic. Poate mai acut în statele post-comuniste, acesta este însă constatat și în analizele recente referitoare la spațiul Uniunii Europene²². Alături de apariția condițiilor de posibilitate – grație expansiunii accesului democratic la informație prin intermediul Internetului, al rețelelor de socializare și, în general, al new-

²⁰ După cum subliniază autorul citat, „chestiunea dacă mass media sunt o expresie sau o instituție a societății civile depinde în mare măsură de percepția existenței societății civile și a sferei publice în noua Europă de Est. De asemenea, depinde de natura mass media, compoziția și rolul lor real în transformare. Înainte de toate, aceasta depinde de natura democrației, nivelul ei de evoluție sau maturitate în cadrul națiunilor din regiune”. Cf. Peter Gross, *Mass media și democrația în țările Europei de Est*, Editura Polirom, Iași, 2004, p. 172.

²¹ Rosemarie Haines, *Televiziunea și reconfigurarea politicului*, Editura Polirom, Iași, 2002, p. 76.

²² Hannu Nieminen, „The European Public Sphere and Citizens’ Communication Rights: A Proposal for Democratic Media Policy in the European Union”, în *Media Agoras: Democracy, Diversity, and Communication*, edited by Iñaki Garcia-Blanco, Sofie Van Bauwel and Bart Cammaerts, Scholars Publishing, Cambridge, 2009, pp. 16-44.

media – pentru configurarea unor „contra-spații publice”²³, în care entitățile individuale ori comunitățile constituite în funcție de diverse criterii se pot exprima, „terapia democratică” ar putea să includă ceea ce Margot Wallström, vicepreședinte al Comisiei Europene și, de asemenea, comisar pentru Relații Instituționale și Comunicare considera a fi „drepturile de comunicare ale cetățenilor”²⁴.

Pentru România postcomunistă, rămâne problematică, deocamdată, „reintegrarea” cetățenilor și a grupurilor sociale în dezbateră publică. Accentuarea unei pasivități civice care reprezintă, oricum, un element atavic al precomunismului și comunismului, dublată de „confiscarea” dezbaterii publice de către instituțiile media și clasa politică nu poate avea drept consecință decât deresponsabilizarea cetățenilor și obstacularea dezvoltării democratice. Dincolo de lipsa unei tradiții politice democratice și de piedicile apărute în calea înrădăcinării acesteia pe parcursul celor două decenii postcomuniste, o altă cauză a acestei situații ține de problema competențelor civice ale cetățenilor. Evoluția și, respectiv, stagnarea acestora sunt direct dependente, din punctul meu de vedere, de două elemente cu mult mai vizibile în spațiul public al României postcomuniste decât prezența cetățenilor, o prezență care este luată în calcul fie cu ocazia perioadelor electorale, fie atunci când aceștia își manifestă nemulțumirile prin manifestații de stradă, așa cum sunt cele organizate de mișcările sindicale sau de încă anemicele organizații ale societății civile. Este vorba, pe de o parte, despre *pretenția de obiectivitate* pe care și-o arogă mass-media și, pe de altă parte, despre *discursul autorității publice* (fie că vorbim despre lideri politici ocupanți ai unor funcții în stat, fie că îi avem în vedere pe funcționarii aparatului guvernamental). Aceste două elemente se intersectează la nivelul spațiului public și presează asupra opiniilor și atitudinilor cetățenilor, influențându-le în mod direct raportările cognitive, afective și evaluative la modul în care funcționează sistemul politic. În acest fel, ele influențează direct competențele civice ale cetățenilor. Încerc o analiză interpretativă a acestei situații în secțiunea următoare.

Obiectivitatea media, discursul autorității și competențele civice ale cetățenilor

Lupta pentru deținerea monopolului asupra procesului de stabilire a agendei publice, luptă care se dă, în societățile liberale, între organizațiile politice și liderii

²³ Jeffrey Wimmer, „Revitalization of the Public Sphere? A Meta-Analysis of the Empirical Research About Counter-Public Spheres and Media Activism”, în *Media Agoras: Democracy, Diversity, and Communication*, edited by Iñaki Garcia-Blanco, Sofie Van Bauwel and Bart Cammaerts, Scholars Publishing, Cambridge, 2009, pp. 45-72.

²⁴ Acestea ar face posibilă *democrația deliberativă* și ar fi următoarele: „dreptul la informație completă și coerentă despre deciziile care le afectează viețile, oriunde ar fi acestea luate; dreptul de a auzi și de a compara opinii și puncte de vedere diferite; dreptul de a dezbate probleme de interes comun; dreptul de a-și exprima punctele de vedere și de a se face auziți”. Cf. Margot Wallström, *From the blame game to day-to-day partnership: European Commission, the German Presidency and the Member States discuss the key principles of EU communication policy*, Stakeholders' Conference on White Paper in Berlin, 18 January 2007, <http://www.europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/07/25&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en> (accesat la data de 29.12.2010).

lor și, respectiv, organizațiile media și patronatele acestora ține, până la un anumit punct, de normalitate. Și acest aspect pare să reitereze ceea ce în teoria democratică a fost deja acceptat sub titulatura de „ipoteza Churchill”, cea care susține că „democrația este cel mai prost regim de guvernare, cu excepția tuturor celorlalte”. Desigur, în sensul său de formă de organizare politică a unei societăți, democrația este un tip de regim perfectibil, pentru că aria perfecțiunii, extinsă la nivelul unor grandioase proiecte de inginerie socială o interpretează, așa cum secolul trecut ne-a lăsat să fim martori, numai regimurile totalitare. În sensul unei competiții care respectă anumite reguli, această luptă poate fi înțeleasă, așadar, ca un apanaj al regimurilor de factură democratică, respectivei realități fiindu-i însă adăugată rezerva, în țările în care societatea civilă se manifestă în mod pregnant, că stabilirea agendei publice trebuie să respecte idealul regulativ al *interesului public*. Într-un sistem politic aflat în proces de democratizare pe parcursul ultimelor două decenii și în care societatea civilă, încă anemică, apare astăzi ca fiind și fracturată, în care intelectualii publici, deși se poziționează diferit din perspectivă politică (ceea ce, în mod normal, ar trebui să constituie un câștig pentru dezbaterile de tip democratic), par a nu avea un contact direct cu problemele reale din spațiul social și în care, mai mult decât atât, cetățenii sunt prizonierii unei apatii constituite pe fondul neimplicării civice, problema stabilirii agendei constituie un aspect de o importanță deosebită. Din această perspectivă, chestiunea pe care o aduc în discuție privește influența exercitată asupra cetățenilor de calitatea obiectivității asumată de mass-media, pe de o parte, și discursul autorității promovat de organizațiile politice și liderii lor, pe de altă parte. Cele două constituie, în opinia mea, elemente ale *mainstream*-ului simbolico-discursiv din spațiul public românesc postcomunist și contribuie la situarea cetățenilor în exteriorul procesului de luare a deciziilor, cu semnificația atribuită acestuia de către noile dezvoltări ale practicii politice fundamentate pe ideea democrației deliberative. Desigur, această influență relaționează, „dialectic”, cu lipsa împărtășirii normelor și valorilor, atitudinilor și comportamentelor proprii ideologiei democratice în spațiul social românesc. De ce este importantă, într-un sistem politic ce aspiră spre democrație, existența unei relații oneste între spațiul civic și cel politic, o relație în care mass-media se constituie în „termen de mijloc”? Potrivit celei mai influente caracterizări a regimului politic democratic, aparținând, de asemenea, lui Robert Dahl, calitatea „poliarhică” a acestei forme de organizare a societății depinde în mod stringent atât de coordonata *participării*, cât și de aceea a *contestării*²⁵. Dacă, din punct de vedere formal, prima coordonată poate fi regăsită și în regimurile totalitare ori autoritare, cu diferența specifică a unui control social exercitat inclusiv prin mijloace violente, posibilitatea de a contesta, prin participare publică activă, deciziile guvernamentale ori posibilitatea de a supune dezbaterii anumite teme importante pentru societate reprezintă o caracteristică definitorie a democrației. Consider că aici se relevă un fapt de o importanță aparte: acela că, dincolo de exercițiul participativ, cetățenii trebuie să dețină și capacitatea cognitivă de a evalua problemele reprezentative din perspectiva interesului public. Nu este vorba, în mod evident, despre o calitate cognitivă înnăscută, ci despre una educată, iar rolul mass-media devine, în acest sens, esențial. Pentru o mai bună prezentare a argumentului, subliniez că nu asum ideea că organisme media ar

²⁵ Robert Dahl, *Poliarhiile*.

trebui să îndeplinească o funcție educativă. Funcția lor este, evident, aceea de a informa, ceea ce nu exclude însă realitatea că, prin intermediul materialelor jurnalistice bazate pe opinii, ele orientează valorile, credințele, atitudinile și comportamentele publicului. Mass-media vădesc, astfel, un important rol în socializarea indivizilor, iar rolul lor este acceptat public prin raportare la condiția credibilității. Ajungem, de aici, într-un punct pe care îl consider nevralgic, acela al *pretenției de obiectivitate*. Nu voi insista, aici, asupra premiselor de natură epistemologică prin care este pusă sub semnul întrebării problema obiectivității²⁶. Ce vreau să spun este că majoritatea instituțiilor media din România postcomunistă au angajat, în competiția pentru dobândirea unui cât mai mare grad de credibilitate în fața publicului, dincolo de produsele jurnalistice ca atare, și o asumare explicită a condiției obiectivității. Până la momentul în care s-a impus distincția dintre media de tip „quality” și media „tabloidizate”²⁷, competiția a evidențiat existența unei largi palete de „etichete” cu care fie jurnaliștii individuali, fie organismele media pe care aceștia le reprezentau se prezentau în spațiul public: „obiectivitate”, „echidistanță”, „neutralitate”, „independență” sau „imparțialitate”²⁸. Desigur că, pe fond, produsele jurnalistice sunt cele care fac diferența între media credibile și cele necredibile, fie că vorbim de articole în presa scrisă, despre emisiuni radio ori despre talk-show-uri sau programe de știri de televiziune. Într-o societate în care, însă, deși mass-media, cum spuneam, s-au aflat mereu cu un pas înainte pe calea democratizării, contribuind, astfel, la accelerarea procesului, acestea au fost totodată expuse și alterării politice, ca și unor derapaje în emiterea mesajelor către public. Vizibil mai ales în ultimii ani, fenomenul este ușor detectabil în spațiul public românesc atunci când în dezbateri sunt aduse teme politice orientate fie în funcție de interesele patronatelor de presă, fie de acela al organizațiilor și liderilor politici. În anumite cazuri, așa cum este cel al trustului Intact, controlat de familia senatorului Dan Voiculescu, cele două roluri se confundă. Problema care apare este aceea că și

²⁶ Fără a îmbrățișa, neapărat, perspectiva relativismului postmodern, cred totuși că studiile din filosofia științei conturate în anii '70 ai secolului trecut, în lucrările unor autori precum Thomas Kuhn, Paul Feyerabend și chiar Karl Popper, care converg, dincolo de evidententele diferențe de abordare, înspre a asuma că, și la nivelul „sanctuarului” științelor exacte, obiectivitatea nu poate fi mai mult decât „intersubiectivitatea metodei științifice”, prezintă suficiente argumente pentru a îndreptăți conturarea unui serios semn de întrebare relativ la existența obiectivității în domenii precum cele proprii științelor sociale sau în cel specific mass-media, în care prezența factorului uman joacă un rol covârșitor.

²⁷ Deși această distincție s-a realizat mai întâi cu trimitere spre presa scrisă, ea a fost ulterior extrapolată și la nivelul celorlalte tipuri de media.

²⁸ Desigur, termenii redați aici nu sunt echivalenți în semnificații, lucru cu care sunt de acord atât susținătorii, cât și criticii ideii de obiectivitate a mass-media. Spre exemplu, Judith Lichtenberg, o autoare ce se înscrie în prima categorie, subliniază că „(...) a lăsa două puncte de vedere contradictorii să pară la fel de plauzibile atunci când există o preponderență rațională și factuală înseamnă o falsificare a obiectivității înseși. Ea reflectă o greșeală obișnuită, aceea de a confunda obiectivitatea cu neutralitatea. Investigația obiectivă poate începe de la neutralitate (mai degrabă aceasta nu va permite convingerilor anterioare să distorsioneze capacitatea de investigare), dar nu sfârșește neapărat o dată cu neutralitatea. Scopul său, în cele din urmă, este acela de a descoperi ce se întâmplă, de ce și cine este răspunzător. Între adevăr și falsitate, investigatorul obiectiv nu poate rămâne neutru” – Judith Lichtenberg, „În favoarea obiectivității”, în *Mass Media and Society*, edited by James Curran & Michael Gurevitch, Routledge, Londra, 1991, text preluat în antologia *Mass media și democrația*, realizată de Doru Pop, Editura Polirom, Iași, 2001, p. 164.

jurnaliștii angrenați în astfel de dezbateri, dar și politicienii pretind că vorbesc în numele cetățenilor, aceștia din urmă fiind, în realitate, excluși din „agora media”. Mass-media oprează această substituție apelând la rolul său devenit deja „clasic” și recunoscut ca atare în orice societate liberală, acela de „a patra putere în stat” și „câine de pază al democrației”, dar acest lucru nu împiedică apariția exagerărilor. Chiar și atunci când asemenea derapaje au loc, pretenția de obiectivitate este invocată fără nicio reținere. Chestiunea pe care o vizez aici nu este dacă (sau nu) obiectivitatea reprezintă doar un mit, în măsura în care și jurnaliștii lucrează cu propria perspectivă asupra lumii, chiar și atunci când, aplicând algoritmul de manual, produc o știre, spre exemplu. Ce mă interesează este faptul că, invocând obiectivitatea produselor lor, mass-media se autodefinesc drept o sursă de autoritate, justificând astfel pretenția de a impune agenda publică în locul unor cetățeni care sunt menținuți în haloul pasivității. Avem de-a face, aici, cu o problemă care ține de modul în care au evoluat funcțional mass-media, din modernitate și până în prezent. Există, în acest sens, o raportare tradițională la mass-media, ce implică expectanța că acestea vor livra publicului informații și alte produse jurnalistice obiective. Deși, funcțional, mass-media contemporane au evoluat înspre un statut diferit față de cel pe care îl dețineau, să spunem, la începutul secolului trecut, această așteptare a publicului este încă speculată, fapt ce poate avea implicații negative într-o societate precum cea românească, în care ideologia democratică și valorile specifice acesteia încă nu s-au stabilizat. Așa cum indică Judith Lichtenberg, evoluția funcțională a organismelor media a implicat și o modificare a valorilor asociate „obiectivității” și „neutralității”, motivația acesteia fiind direct dependentă de „natura mass-media contemporane, care, spre deosebire de strămoșii lor, nu mai constituie doar simple voci la nivelul forumului public, ci au devenit însuși forumul. Rezultatul este că organizațiile mass-media au devenit, în anumite aspecte esențiale, instituții publice. Deținând o putere enormă, ele trebuie cel puțin să mențină aparența neutralității sau a imparțialității”²⁹. În această lumină, obiectivitatea se relevă a fi o convenție socială al cărei substrat este unul de natură etică. Dar, chiar și în condițiile existenței unor coduri deontologice asumate de breaslă sau a unor asociații profesionale, nu există nicio garanție că eticheta „obiectivității” sau cele alternative, ale „independenței”, „neutralității”, „imparțialității” ori „echidistanței” nu vor fi utilizate spre a revendica o credibilitate în spatele căreia se află interesul ocupării unei poziții de autoritate. Problema ce decurge de aici este aceea că „(...) acceptarea ideologiei obiectivității – convingerea că instituții cum sunt mijloace de informare în masă ar fi în general obiective sau preocupate sincer de obiectivitate – are consecințe politice majore (...). Convingerea noastră că un ziar publică întotdeauna și exclusiv informații obiective și adevărate va slui ca un impediment în calea deschiderii orizontului nostru politic și intelectual, fie că suntem consumatori, fie producători de știri”³⁰. Substituindu-se unor cetățeni a căror participativitate civică este și așa suficient de scăzută, mass-media românești încurajează menținerea unei apatii ce erodează fragilul eșafodaj al democrației. „Agorele

²⁹ Judith Lichtenberg, „Truth, neutrality and conflict of interest”, în *Business and Professional Ethics Journal*, vol. 9, nr. 1 & 2, 66, disponibil online la <http://web.me.com/jalichtenberg/Site/Writing.html> (acesat la 12.03.2011)

³⁰ Lichtenberg, „În favoarea...”, p. 162.

media” din România postcomunistă se relevă astfel încă o dată a fi nu atât un spațiu al dezbaterii, în care cetățenii participă în mod conștient la procesul deliberativ, ci o arenă a înfruntărilor politico-mediatiche.

La aceasta contribuie, așa cum am amintit deja, și politicienii, care mizează pe discursul autorității publice. Astfel, liderii politici, fie că ocupă sau nu funcții în aparatul guvernamental, fie că se situează „la putere” ori „în opoziție” își dispută locul de sursă de autoritate cu privire la problemele care ar trebui să figureze pe agenda publică. Deși, formal, ei sunt învestiți cu autoritate, de multe ori credibilitatea lor pare a fi mai fragilă decât aceea a mass-media. O posibilă explicație ar putea fi, într-adevăr, aceea că, în România postcomunistă, instituțiile media și-au asumat un pregnant rol politic, ajungându-se până la punctul în care ele tind să se substituie partidelor politice și politicienilor³¹. Nu este vorba, desigur, despre un fenomen prezent exclusiv în spațiul românesc, de vreme ce teoreticienii comunicării și ai sistemului mass-media atrag atenția asupra faptului că, „în ultimă instanță, relația dintre presă și viața politică apare ca un câmp de forță în care cei doi parteneri încearcă să-și atingă țelurile specifice, folosind proceduri variate, care merg de la negocieri și schimburi corecte de informații până la acțiuni brutale de influențare sau de intimidare reciprocă”³². În orice caz, posibilitatea existenței acestui schimb de roluri nu modifică realitatea „excomunicării” cetățenilor din spațiul deliberării democratice, în condițiile în care atât media, cât și politicienii pretind că vorbesc în numele și în interesul acestora. Nivelul scăzut de competență civică al cetățenilor și rezerva lor față de participarea la dezbaterile din spațiul public comportă, bineînțeles, motivații care își extrag resursele din totalitarism. În acest sens, studiile recente realizate cu privire la relația dintre capitalul social și orientarea spre valorile specifice ideologiei democratice în România postcomunistă atestă faptul că „(...) explicațiile nivelului scăzut al participării pot fi regăsite în moștenirea regimului comunist. Comunismul a erodat aceste elemente prin controlul strict al activităților sociale. Înregimentarea și controlul ideologic i-au făcut pe români, ca și pe alți est-europeni, neîncredători în posibilitatea unei acțiuni colective și suspicioși în relațiile lor sociale”³³. Pe acest fond s-a suprapus, în ultimii ani, un discurs cu pretenții de autoritate informațională în spatele căruia s-au aflat interese politice ce nu s-au confundat cu interesul public. Aduse la cunoștința unui public „anesteziat” din perspectiva implicării civice, acesta a menținut o participativitate scăzută a cetățenilor, cu excepția momentelor electorale sau a manifestărilor de protest pe motive economice. Consecința faptului că nici instituțiile media și nici politicienii nu au văzut în cetățeni niște parteneri care trebuie implicați în dezbaterea publică – decât atunci când anumite interese politice solicitau impunerea anumitor teme pe agenda publică – constă în acutizarea pasivității civice și în menținerea deficitului democratic. Atenuat, desigur, prin raportare la situația din faza inițială a tranziției, acesta din urmă constituie în continuare o provocare la adresa consolidării democratice.

³¹ Acest fenomen este tratat în capitolele scrise de Sorin Bocancea și, respectiv, Tudor Pitulac, cuprinse în prezentul volum.

³² Mihai Coman, *Introducere în sistemul mass-media*, Editura Polirom, Iași, 1999, p. 158.

³³ Dragoș Dragoman, *Capital social și valori democratice în România. Importanța factorilor culturali pentru susținerea democrației*, Editura Institutul European, Iași, 2010, p. 136.

Concluzii

Am pus în discuție, pe parcursul acestui capitol, relația dintre ideologia democratică și mass-media, în contextul spațiului public din România postcomunistă. Ipoteza pe care am adus-o în atenție este aceea că, deși au o contribuție fundamentală la edificarea procesului de democratizare, mass-media se află într-o situație de luptă, expusă la nivelul spațiului public, cu organizațiile politice și liderii acestora, scopul fiind impunerea unui monopol asupra stabilirii agendei publice. Consecința imediată a acestei stări de fapt este că, astfel, cetățenii sunt excluși din cadrul deliberativ al problemelor de interes public. Tratați, dinspre mass-media, ca indicator de măsurare a audienței sau a tirajului și dinspre politicieni ca electorat, cetățenii României postcomuniste au o prezență minimală în spațiul public. De aici decurg atât o participativitate redusă la dezbaterile problemelor de interes general, cât și existența unui control restrâns al societății civile asupra decidenților politici. „Agorele media” instituite pe parcursul procesului de democratizare reprezintă în continuare spații în care vocile cetățenilor nu se pot face auzite. Spectatori ai unor dispute în care predomină interesele trusturilor media sau, respectiv, cele ale politicienilor, cetățenii sunt, în România contemporană, prizonierii unei apatii generalizate, momentele de relativă implicare în viața publică fiind cele ale alegerilor ori cele marcate de proteste pe motive economice. Asociativitatea și, pe baza acesteia, constituirea unor rețele active de cetățeni care să impună teme concrete pe agenda publică rămân în continuare deziderate, în condițiile în care valorile, atitudinile și comportamentele proprii ideologiei democratice nu sunt răspândite uniform în societatea românească. Într-un astfel de context, și instituțiile media, dar și organizațiile politice s-au substituit cetățenilor, pretinzând că îi reprezintă, dimpreună cu interesele lor. Dacă mass-media utilizează, în acest proces, pretenția de obiectivitate, de deținătoare a resurselor ultime cu privire la starea realității sociale, politicienii mizează, la rândul lor, pe discursul autorității. Pe acest fond, gradul scăzut de participativitate civică se înscrie cu succes pe lista obstacolelor în calea consolidării democratice, contribuind la erodarea încă fragilei democrații românești.

Bibliografie:

- Alexandrescu, Sorin, *Paradoxul român*, Editura Univers, București, 1998.
- Alexandrescu, Sorin, *Privind înapoi, modernitatea*, Editura Univers, București, 1999.
- Almond, Gabriel, Verba, Sidney, *Cultura civică. Atitudini politice și democrație în cinci națiuni*, Editura Du Style, București, 1996.
- Arendt, Hannah, *Originile totalitarismului*, Editura Humanitas, București, 1994.
- Carothers, Thomas, „Sfârșitul paradigmei tranziției”, în *Revista Română de Științe Politice*, vol. 2, nr. 1, aprilie 2002.
- Coman, Mihai, *Introducere în sistemul mass-media*, Editura Polirom, Iași, 1999.
- Dahl, Robert A., *Poliarhiile. Participare și opoziție*, Editura Institutul European, Iași, 2000.
- Dahl, Robert A., *Despre democrație*, Editura Institutul European, Iași, 2003.

- Dragoman, Dragoș, „Populism, autoritarism și valori democratice în opinia publică din România”, în Sergiu Gherghina, Sergiu Mișcoiu (editori), *Partide și personalități populiste în România postcomunistă*, Editura Institutul European, Iași, 2010.
- Dragoman, Dragoș, *Capital social și valori democratice în România. Importanța factorilor culturali pentru susținerea democrației*, Editura Institutul European, Iași, 2010.
- Freeden, Michael, *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*, Clarendon Press, Oxford, 1996.
- Garcia-Blanco, Iñaki; Van Bauwel, Sofie; Cammaerts, Bart, „The Realm of Contemporary Media Agoras”, în *Media Agoras: Democracy, Diversity, and Communication*, edited by Iñaki Garcia-Blanco, Sofie Van Bauwel and Bart Cammaerts, Scholars Publishing, Cambridge, 2009.
- Gross, Peter, *Mass media și democrația în țările Europei de Est*, Editura Polirom, Iași, 2004.
- Habermas, Jürgen, *Sfera publică și transformarea ei structurală. Studiul unei categorii a societății burgheze*, Editura Univers, București, 1998.
- Haineș, Rosemarie, *Televiziunea și reconfigurarea politicului*, Editura Polirom, Iași, 2002.
- Huntington, Samuel, *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century*, University of Oklahoma Press, Norman și Londra, 1991.
- Lichtenberg, Judith, „Truth, neutrality and conflict of interest”, în *Business and Professional Ethics Journal*, vol. 9, nr. 1 & 2, 66, disponibil online la <http://web.me.com/jalichtenberg/Site/Writing.html> (12.03.2011).
- Nieminen, Hannu, „The European Public Sphere and Citizens’ Communication Rights: A Proposal for Democratic Media Policy in the European Union”, în *Media Agoras: Democracy, Diversity, and Communication*, edited by Iñaki Garcia-Blanco, Sofie Van Bauwel and Bart Cammaerts, Cambridge: Scholars Publishing, 2009.
- Pop, Doru, *Mass media și democrația*, Editura Polirom, Iași, 2001.
- Putnam, Robert D., *Cum funcționează democrația*, Editura Polirom, Iași, 2001.
- Rose, Richard, MISHLER, William, HAERPFER, William, *Democrația și alternativele ei*, Editura Institutul European, Iași, 2003.
- Sartori, Giovanni, *Teoria democrației reinterpretată*, Iași, Editura Polirom, 1999.
- Schedler, Andreas, „Ce este consolidarea democratică?”, în *Revista Română de Științe Politice*, vol. 2, nr. 1, aprilie 2002.
- Șandru, Daniel, „Democratizare și valori politice în România postcomunistă”, în Al. Zub, Adrian Cioflâncă (editori), *Cultură politică și politici culturale în România modernă*, Editura Universității „Al.I. Cuza”, Iași, 2005.
- Șandru, Daniel, *Reinventarea ideologiei. O abordare teoretico-politică*, Editura Institutul European, Iași, 2009.
- Wallström, Margot, *From the blame game to day-to-day partnership: European Commission, the German Presidency and the Member States discuss the key principles of EU communication policy*, Stakeholders’ Conference on White Paper in Berlin, 18 ianuarie 2007, <http://www.europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/07/25&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en> (29.12.2010).
- Wimmer, Jeffrey, „Revitalization of the Public Sphere? A Meta-Analysis of the Empirical Research About Counter-Public Spheres and Media Activism”, în *Media Agoras: Democracy, Diversity, and Communication*, edited by Iñaki Garcia-Blanco, Sofie Van Bauwel and Bart Cammaerts, Scholars Publishing, Cambridge, 2009.